

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAYDA PEDAQOJİ ASPEKTLƏR: DİLİN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Aysel Qasımzadə

müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0009-0002-2343-0364>

Gasimzadeaysel7@gmail.com

Xülasə

1926-cı ildə keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayda dilin tədrisi ilə bağlı müzakirələr və pedaqoji yanaşmalar elmi təhlil mövzusu kimi diqqətəlayiqdir. Qurultayda dilin tədrisi yalnız pedaqoji problem kimi deyil, həm də milli kimliyin qorunması, etnik-mədəni dəyərlərin ötürülməsi və şagirdlərin sosial-emosional inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət malik idi. Orada iştirak edənlər fonetik prinsiplərə əsaslanan yeni əlifbanın tətbiqi, imla sabitliyinin təmin olunması, ümumtürk leksik və qrammatik əsasların məktəb proqramına inteqrasiyası və müqayisəli metodların istifadəsi kimi məsələləri diqqət mərkəzində saxlamağa çalışmışdılar.

Müqayisəli dilçilik yanaşması şagirdlərin struktur və qrammatik bacarıqlarının inkişafını sürətləndirmiş, eyni zamanda türk dillərinin bir-birinə yaxınlığı və ümumtürk dil birliyi ideyasının formalaşmasına töhfə vermişdir. Dilin tədrisi milli-mədəni şüurun inkişafı və mədəni dəyərlərin nəsilərə ötürülməsi üçün də mühüm vasitə kimi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: Türkoloji Qurultay, dilin tədrisi, pedaqoji yanaşmalar, milli kimlik, ümumtürk dilləri, müqayisəli dilçilik.

PEDAGOGICAL ASPECTS AT THE FIRST TURKOLOGICAL CONGRESS: LANGUAGE TEACHING PROBLEMS

Aysel Qasimzade

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The discussions and pedagogical approaches related to language teaching at the First Turkological Congress held in 1926 constitute a significant subject of scholarly analysis. At the Congress, language teaching was regarded not only as a pedagogical issue but also as an important factor in preserving national

identity, transmitting ethno-cultural values, and supporting the social and emotional development of learners. Participants focused on key issues such as the introduction of a new alphabet based on phonetic principles, ensuring orthographic stability, integrating common Turkic lexical and grammatical foundations into school curricula, and applying comparative teaching methods.

The comparative linguistic approach contributed to the accelerated development of students' structural and grammatical skills while also fostering awareness of the close relationship among Turkic languages and the idea of a unified Turkic linguistic identity. Language teaching was therefore evaluated as an essential tool for the development of national and cultural consciousness and for the transmission of cultural values across generations.

Key words: Turkological Congress, language teaching, pedagogical approaches, national identity, Turkic languages, comparative linguistics.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НА ПЕРВОМ ТЮРКОЛОГИЧЕСКОМ КОНГРЕССЕ: ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА

Айсель Касымзаде

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Дискуссии и педагогические подходы к обучению языку на Первом Тюркологическом конгрессе, прошедшем в 1926 году, заслуживают научного анализа.

Обучение языку на конгрессе рассматривалось не только как педагогическая проблема, но и как важный фактор сохранения национальной идентичности, передачи этнокультурных ценностей и социально-эмоционального развития учащихся. Участники уделяли особое внимание внедрению новой фонетически ориентированной азбуки, обеспечению стабильности орфографии, интеграции общетюркской лексики и грамматических основ в школьные программы, а также использованию сравнительно-методологических подходов.

Сравнительно-лингвистический подход способствовал развитию структурных и грамматических навыков учащихся, одновременно содействуя пониманию близости тюркских языков и формированию концепции единого тюркского языкового пространства. Преподавание языка рассматривалось как важный инструмент формирования

национально-культурного сознания и передачи культурных ценностей будущим поколениям.

Ключевые слова: тюркологический конгресс, преподавание языка, педагогические подходы, национальная идентичность, общетюркские языки, сравнительное языкознание.

Giriş/Introduction

1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının elmi, mədəni və dil birliyi tarixində mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Qurultay yalnız ümumtürk elmi əməkdaşlığının təşkili baxımından deyil, eyni zamanda türk dillərinin inkişafı, normallaşdırılması və sistemli tədrisi məsələlərinin müzakirəsi üçün də strateji platforma rolunu oynamışdır [TQSH, 1926:2].

İştirakçılar türk dillərinin struktur, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini müqayisəli yanaşma ilə araşdırmaqla onların bir-birinə yaxınlığını və tarixi köklərini nümayiş etdirmiş, beləliklə həm elmi həmrəylik, həm də pedaqoji inkişaf prinsiplərinin formalaşmasına töhfə vermişlər. Qurultay həmçinin milli kimliyin qorunması və türk xalqları arasında mədəni-mənəvi dəyərlərin paylaşılması baxımından əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Dilin tədrisi və normallaşdırılması məsələləri yalnız məktəb proqramlarının təkmilləşdirilməsi ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda türk dünyasında ortaqlıq şüurunun, elmi və mədəni inteqrasiyanın inkişafına yönəlmişdir. Bu kontekstdə qurultay, həm akademik, həm də sosial-mədəni baxımdan türk dili və mədəniyyətinin gələcək inkişafı üçün mühüm təməl yaratmışdır. Qurultay iştirakçıları dilin tədrisi məsələsini yalnız pedaqoji problem kimi deyil, milli-mədəni və ictimai inkişafın əsas komponenti kimi qiymətləndirmişlər. Onların fikrincə, ana dilində təhsil milli şüurun formalaşmasında, etnik kimliyin qorunmasında və mədəni dəyərlərin ötürülməsində həlledici rol oynayır [Cəfərov, 2025:2]. Bu baxımdan Birinci Türkoloji Qurultay türkoloji elmi-pedaqoji düşüncənin formalaşmasında və dilin tədrisində metodik prinsip və istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsində tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

Birinci Türkoloji Qurultayda dilin tədrisi problemi ilk növbədə türk xalqlarının milli məktəb sisteminin formalaşdırılması kontekstində müzakirə edilmişdir. Qurultay iştirakçıları ana dilində tədrisin milli şüurun formalaşmasında və etnik kimliyin qorunmasında həlledici rol oynadığını xüsusi vurğulamışlar. Belə yanaşma göstərir ki, dil tədrisi yalnız pedaqoji və texniki məsələ kimi qəbul edilməyib, eyni zamanda türk xalqlarının mədəni inkişafı və tarixi yaddaşının qorunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir [Həbibbəyli, 2016:8]. Dilin öyrədilməsi prosesində ana dilinin istifadəsi

şagirdlərdə həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə milli-mədəni şüurun inkişafını təmin etmiş, onların etnik və mədəni kimliyinin möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır.

Qurultay materiallarında qeyd olunur ki, *türk xalqlarının dil tədrisində qarşılaşdığı əsas problemlər arasında əlifba müxtəlifliyi, imla qeyri-sabitliyi və terminoloji parçalanma xüsusi yer tutmuşdur* [Babayev, 1998:3, Eyvazov, 2016:15]. Bu problemlər həm tədrisin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərmiş, həm də ümumtürk dil birliyinin formalaşmasına əngəl törətmişdir. Qurultay iştirakçıları bu problemlərin aradan qaldırılması üçün ortaq prinsiplərə əsaslanan vahid dil siyasətinin hazırlanmasını vacib saymışlar. Belə siyasət yalnız məktəb proqramlarının və tədris materiallarının standartlaşdırılmasına deyil, həm də türk xalqları arasında dil yaxınlığının və mədəni həmrəyliyin qorunmasına yönəlmişdir.

Bundan əlavə, qurultayda vurğulanmışdır ki, dilin elmi əsaslarla tədrisi şagirdlərin həm struktur və qrammatik biliklərini, həm də tarixi və mədəni biliklərini inkişaf etdirməyə xidmət etməlidir. Bu yanaşma həm pedaqoji, həm də ideoloji səviyyədə dilin tədrisini milli-mədəni və sosial əhəmiyyətli bir proses kimi müəyyən etmiş, türk dillərinin birgə inkişafı üçün elmi-praktiki təməl yaratmışdır.

Bundan savayı, dilin tədrisi məsələsi müasir pedaqoji metodlarla və müqayisəli dilçilik yanaşması ilə birləşdirilərək elmi əsaslandırılmışdır. Belə ki, Qurultay iştirakçıları türk dillərinin müqayisəli şəkildə öyrədilməsini şagirdlərin struktur və qrammatik qaydaları daha dərinlən mənimsəməsi üçün zəruri hesab etmişlər.

Əlifba və imla problemləri. Dil tədrisinin əsas komponentlərindən biri əlifba və imla məsələsi olmuşdur. Qurultayda yeni türk əlifbasının tətbiqi və onun tədris prosesinə inteqrasiyası geniş müzakirə edilmişdir [Babayev, 1998]. Bəkir Çobanzadə çıxışlarında yeni əlifbanın dilin fonetik sistemə uyğunluğunu və onun məktəblərdə tətbiqinin tədris prosesini asanlaşdırdığını vurğulamışdır [Eyvazov, 2016:28].

Qurultay iştirakçıları fonetik prinsiplərə əsaslanan imlanın tətbiqini vacib hesab etmiş, bunun məktəblərdə oxu və yazı bacarıqlarının sürətli inkişafına imkan yaratdığını qeyd etmişlər [Hacıyev, 2012:20]. Əlifba və imla məsələlərinin həlli yalnız dilin tədrisini asanlaşdırmaqla kifayətlənməmiş, həm də milli birliyin gücləndirilməsi və savadsızlığın aradan qaldırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşımışdır [Bünyadov, 1993:55].

Birinci Türkoloji Qurultayda dilin tədrisi zamanı leksik və qrammatik materialın seçimi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Qurultay iştirakçıları

vurğulamışlar ki, türk dillərinin leksik və qrammatik strukturu öyrədilərkən tarixi inkişaf prosesi və ümumtürk əsaslar nəzərə alınmalıdır [Eyvazov, 2016:30]. Bu yanaşma şagirdlərin yalnız konkret söz və ifadələri mənimsəməsi ilə kifayətlənməyib, eyni zamanda onların dilin tarixi, struktur və semantik xüsusiyyətlərini dərk etmələrinə imkan yaratmışdır.

Bəkir Çobanzadə və digər aparıcı dilçilər süni terminlərin deyil, ümumtürk mənşəli və danışığ dilinə yaxın leksik vahidlərin istifadəsinin məqsədəuyğun olduğunu vurğulamışlar. Bu metodik prinsiplər dərslərdə istifadə olunan söz və ifadələrin şagirdlər üçün daha anlaşılqı və funksional olmasını təmin etmişdir [Eyvazov, 2016:31; Hacıyev, 2012:110]. Belə yanaşma, həmçinin milli dil duyumunun inkişafına müsbət təsir göstərmiş, şagirdlərdə ana dili ilə bağlı dərin mənə və estetik qavrayışın formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Qurultayda qeyd edilmişdir ki, qrammatik materialın seçimi zamanı da tarixi və müqayisəli yanaşma prinsiplərinə riayət olunmalıdır. Bu, şagirdlərə yalnız qaydaları yadda saxlamağa deyil, həm də türk dillərinin qrammatik strukturlarının ümumi qanunauyğunluqlarını anlamalarına imkan vermişdir. Leksik və qrammatik materialların bu cür seçimi dili həm funksional, həm də mədəni-millî baxımdan daha zəngin və mənalı etmiş, tədris prosesinin keyfiyyətini yüksəltmişdir.

Bunun nəticəsində şagirdlər həm gündəlik danışığda, həm də yazılı ünsiyyətdə dilin təbii və tarixi əsaslarını nəzərə alaraq effektiv şəkildə istifadə etməyi öyrənmiş, eyni zamanda milli-mədəni dəyərlərlə bağlı şüur formalaşmışdır. Qurultayın tövsiyələri bu baxımdan dil tədrisinin yalnız pedaqoji deyil, həm də mədəni və sosial əhəmiyyətini vurğulamışdır.

Qurultayda dilin tədrisi yalnız milli kontekstdə deyil, eyni zamanda müqayisəli dilçilik yanaşması ilə də qiymətləndirilmişdir. Bu yanaşma dilin təkə qrammatik və leksik xüsusiyyətlərini öyrətməkdən daha geniş məqsədlərə xidmət etmişdir: şagirdlər türk dillərinin struktur və qrammatik qanunauyğunluqlarını müqayisəli şəkildə öyrənərək, həm oxşar, həm də fərqli dil vahidlərini dərindən mənimsəmə imkanı əldə etmişlər.

Müqayisəli metod türk dilləri arasındakı paralelləri və qarşılıqlı fərqlilikləri vizual və analitik yollarla göstərərək şagirdlərin dil strukturlarını sistemli şəkildə qavramasına şərait yaratmışdır. Bu, həmçinin tədris prosesində analitik düşüncənin inkişafına, məntiqi müqayisə və müqayisəli təhlil bacarıqlarının formalaşmasına xidmət etmişdir.

Eyni zamanda, müqayisəli dilçilik yanaşması ümumtürk dil birliyi ideyasının tədris prosesində gücləndirilməsinə imkan yaratmışdır. Fərqli türk xalqları arasında dil yaxınlığının elmi əsaslarla izah edilməsi şagirdlərdə həm

tarixi, həm də mədəni-milli birlik şüurunun formalaşmasına kömək etmişdir [Eyvazov, 2016:32]. Bu həm orta məktəb, həm də ali təhsil səviyyəsində dil tədrisinin strateji məqsədlərini dəstəkləmiş, dil tədrisinin keyfiyyətini və effektivliyini artırmışdır.

Qurultayda irəli sürülən müqayisəli dilçilik prinsipləri yalnız nəzəri təlim üçün deyil, həm də praktik pedaqoji fəaliyyət üçün vacib mexanizm kimi qiymətləndirilmişdir. Müəllimlər bu yanaşmanı tətbiq edərək şagirdlərin türk dillərinin strukturlarına elmi əsaslarla yanaşmasını təmin etmiş, eyni zamanda milli-mədəni şüurun və dil birliyinin tədris prosesində qorunmasını gücləndirmişlər.

Qurultay iştirakçıları dilin tədrisini yalnız texniki və pedaqoji problem kimi qiymətləndirməmiş, onu eyni zamanda milli-mədəni inkişafın və sosial inteqrasiyanın vacib vasitəsi kimi qəbul etmişlər [TQSM, 2006:22; Fərəh, 2006: 3]. Belə yanaşma göstərir ki, dil tədrisi yalnız qrammatik və leksik bacarıqların öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də şagirdlərin milli şüurunun formalaşmasına, mədəni irsin qorunmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət edən strateji bir element kimi nəzərdən keçirilmişdir.

Ana dilində təhsil, xüsusilə də ümumtürk leksik və qrammatik strukturların tədrisi, milli kimliyin qorunması və etnik-mədəni dəyərlərin ötürülməsi baxımından mühüm rol oynayırdı [Cəfərov, 2025:2]. Qurultayda vurğulanmışdır ki, dil tədrisi şagirdlərin yalnız akademik biliklərini artırmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda onların sosial şüurunu və mədəni dəyərlərə hörmətini inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Bu həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə milli kimliyin formalaşmasına xidmət edən mühüm vasitə kimi çıxış etmişdir.

Bundan əlavə, dilin sosial-mədəni əhəmiyyəti onun müqayisəli dilçilik və ümumtürk prinsipləri çərçivəsində tədrisində də özünü göstərmişdir. Müəllimlər və dilçi mütəxəssislər şagirdlərə türk dilləri arasındakı əlaqələri izah edərək, onların həm mədəni, həm də lingvistik qavrayışını genişləndirməyə çalışmışlar.

Nəticədə, dil tədrisi yalnız pedaqoji proses olmaqla kifayətlənməyib, həm də milli-mədəni şüurun, sosial-mədəni inteqrasiyanın və tarixi-mədəni yaddaşın qorunmasında effektiv vasitə kimi formalaşmışdır.

Beləliklə, Birinci Türkoloji Qurultayda irəli sürülən ideyalar – vahid əlifba və imla, ümumtürk leksik baza və müqayisəli metodların tətbiqi – müasir Azərbaycan dilinin tədrisində yalnız texniki istiqamətləri deyil, həm də elmi və pedaqoji əsasları müəyyənləşdirmişdir. Qurultay iştirakçıları vurğulamışlar ki, vahid əlifba və sabit imla prinsipləri dilin öyrədilməsini asanlaşdırmaqla yanaşı, həm də milli-mədəni identikliyin qorunmasına xidmət edir, şagirdlərin dil

biliklərinin sistemli və ardıcıl inkişafına zəmin yaradır [TQSM, 2006:22; Fərəh, 2006:28].

Ümumtürk leksik baza və müqayisəli metodların tətbiqi isə şagirdlərə türk dillərinin tarixi və qrammatik paralellərini anlamağa, leksik və struktur fərqlilikləri elmi əsaslarla qavramağa imkan vermişdir. Bu yalnız dilin öyrənilməsini funksional və operativ səviyyədə təmin etməklə kifayətlənməyib, eyni zamanda şagirdlərin milli-mədəni şüurunun formalaşmasına, tarixi yaddaş və etnik kimlik elementlərinin tədris prosesinə inteqrasiyasına töhfə vermişdir.

Əsasən qurultayda müəyyən edilmiş prinsiplər müasir Azərbaycan dilinin tədrisində davamlı olaraq tətbiq olunmuş, dilin həm struktur, həm də semantik aspektlərinin sistemli şəkildə öyrədilməsini təmin etmişdir. Həm orta, həm də ali təhsil səviyyəsində bu prinsiplər əsasında formalaşan proqramlar şagirdlərin dil bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, milli-mədəni dəyərləri qorumaq və nəsillər arasında ötürmək məqsədini də həyata keçirmişdir. Bu ideyalar Azərbaycan dilinin tədrisində konservativ və inkişafedici funksiyaları birləşdirərək, onun həm milli, həm də elmi əhəmiyyətini gücləndirmişdir.

Nəticə/Conclusion

Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı türk dillərinin tədrisi sahəsində elmi-pedaqoji prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi baxımından tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Qurultayda irəli sürülən prinsiplər – ana dilində təhsil, fonetik əsaslı əlifba və imla, ümumtürk leksik baza, müqayisəli metod – sonrakı dövrlərdə türk dillərinin tədrisi sistemində əsas istiqamətləri müəyyən etmişdir.

Sonda onu qeyd edə bilərik ki, Birinci Türkoloji Qurultay yalnız türkoloji elmi əməkdaşlıq üçün deyil, həm də dilin tədrisi və milli şüurun formalaşması üçün tarixi mərhələ hesab olunur. Bu qurultayın prinsipləri bu gün də müasir dil tədrisi konsepsiyalarının əsas ideya mənbəyi kimi aktualdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. 1926-cı il I Bakı Türkoloji Qurultayının stenoqram materialları, bibliografiya və foto-sənədlər (2006). Tərtib edənlər: Nərimanoğlu K.V., Ağakışiyev Ə. – Bakı: “Çinar-çap”. – s.15-22.
2. Babayev, A. (1998) Bəkir Çobanzadənin yeni Azərbaycan əlifbası və orfoqrafiyası uğrunda mübarizəsi. – Bakı: “Şərq-Qərb”. – 310 s.
3. Birinci Türkoloji Qurultayının Stenoqram hesabatı (1926). – Bakı: – 26 fevral-5 mart.
4. Bünyadov, Z. (1993) Qırmızı terror. – Bakı: Bakı Dövlət Nəşriyyatı. – 331 s.

5. Cəfərov, N., Hüseynova M., Qəribli A. Birinci Türkoloji Qurultayda etnoqrafiya məsələləri (2025). <https://edebiyatqazeti.az/news/science/13215-birinci-turkoloji-qurultayda-etnoqrafiya-meseleleri>.
6. Eyvazov, P. I (2016) Bakı Türkoloji Qurultayında Bəkir Çobanzadə türk dillərinin leksik quruluşu haqqında // “Müasir Türkologiya: Dünən, bugün və sabah” Respublika elmi konfransının materialları. – Bakı: “Elm və təhsil”. – s.28-33.
7. Fərəh, A. (2006) Birinci Türkoloji Qurultay haqqında düşüncələr / “Ədəbiyyat” qəzeti. – s.3.
8. Hacıyev, T. (2006) Birinci Türkoloji Qurultayda dil məsələləri / BDU-nun “Bakı Universiteti Xəbərləri” elmi jurnalı. – Bakı: – № 2. – s.20-26.
9. Hacıyev, T. (2012). Azərbaycan ədəbi dil tarixi. II hissə. – Bakı: “Elm”. – 392 s.
10. Həbibbəyli, İ. (2016) Birinci Türkoloji Qurultayın dərsləri və müasir çağırışlar // Beynəlxalq konfransın materialları, I hissə. – Bakı, – s.7-12.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>07.01.2026</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>15.01.2026</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>04.02.2026</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Nazilə Abdullazadə</i>
	<i>pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>